

DOI: 10.18427/iri-2018-0048

A szeretet eszméjének vizsgálata Ernst Moritz Arndt *Töredékek az emberek képzéséről (Fragmente über Menschenbildung)* c. pedagógiai témájú művében

Nádudvari Gabriella

**SZTE JGYPK Alkalmazott Egészségtudományi és Egészségfejlesztési Intézet,
Szeged**

nadudvari@jgypk.szte.hu

Ernst Moritz Arndt (1739-1860) *Töredékek az emberek képzéséről* c. művével megalkotta a gyermekből kiinduló romantikus pedagógia „prototípusát”. Író kollégáival ellentétben a romantikus gyermekideált nemcsak esztétikai, hanem pedagógiai szempontból is kidolgozta. Ez az első gyermekből kiinduló pedagógia a korabeli német nyilvánosság körében csendes fogadtatásra talált. Publicisztikai sikerként nem könyvelhető el alkotása, mégis volt egy szűk olvasói réteg, amelyre hatást gyakorolt. Az ifjú Friedrich Fröbel számára Ernst Moritz Arndt pedagógiai műve a „nevelés bibliája” lett. Tanulmányomban arra szeretnék rávilágítani, hogy *Arndt az emberek képzéséről alkotott művében a szeretet eszméje az elveszett egyensúly keresésének szelleméből, a cselekvő létből bontakozik ki.*

Sem a romantika, sem pedig *a romantika pedagógiájának megítélése nem egységes.* Alfred Franz (1937) a német romantika pedagógiai tartalmát elemző könyvében a romantika fogalmának értelmezésekor megállapítja, hogy a romantika eredeti irodalomtörténeti tartalma jelentésbővülést mutat, és értelmezése kiterjed a filozófiára, a politikára és a pedagógiára is. Véleménye szerint nem véletlen, hogy kutatásait megelőzően nem foglalkoztak e korszak pedagógiájával, hiszen az elsősorban irodalmi jelenségként értelmezhető romantika nem hagyott hátra specifikus pedagógiai műveket. Úgy véli, olyan mozgalomról van szó, amely a művészetben csúcspontot ért el, és óva int attól a próbálkozástól, hogy korabeli pedagógusokat csak azért soroljunk a romantika köréhez, mert akkor éltek. A kultúra bizonyos körei között lehetnek fáziseltolódások, *„úgyhogy az irodalmi romantika korának pedagógiai tevékenysége még a klasszikus-újhumanista vagy a felvilágosult szellemi magatartás jegyében folyt.”* (Franz, 1937:3) Franz a szépirodalom területét választja kutatásának korpuszaként. Arndtra nem tér ki művében.

A 20. század utolsó negyedének német horizontján vizsgálódva felfedezhetjük, hogy Herwig Blankertz pedagógiatörténeti munkájában egyáltalán nem szentel figyelmet ennek a mozgalomnak (vö. Blankertz, 1982). Ezzel ellentétben Otto Friedrich Bollnow (1977:13) a „teljes szellemi életet átszövő általános mozgalomnak” nevezte az ú.n. „Deutsche Bewegung” (Nohl) legdifferenciáltabb fázisát. Bollnow úgy véli, a romantika pedagógiája az eredethez való visszatérés gondolatával, azaz a felszínessé és merevvé váló ember eredeti, élő lényegéhez való visszatérítésével olyan metafizikai mélységet ért el, amelyet korábban soha. Ezzel olyan mérték született, amely minden későbbi pedagógiai érzület mércéje lett. (Bollnow, 1977)

Heinz-Elmar Tenorth megállapítása jelentős mértékben szemben áll Bollnow értékítéletével. Véleménye szerint az élettől való 'elválás' félelme olyan modernitás előtti, rendi társadalmi képeket, konzervatív és modernitás-ellenes, a német politikai kultúrára nézve fatális következményekkel járó egyenlőtlenséget hirdető filozófiát is életre kelt, amely a romantikus eszmék felhasználásával a civilizációt és a demokrácia eszméjét kritizálja. A romantika neveléstanában a pedagógusok a gyermekkor és a gyermek misztifikációjának formáit alapozzák meg, miközben nemcsak a világtól fordulnak el, hanem egyidejűleg hagyják kifejlődni azt a gondolatot, hogy az eredetből kiindulva, a gyermekhez való visszatérésben a nevelés által újrendezhető lenne a világ (Tenorth, 1988).

Heiner Ullrich, *A gyermek, mint alkotó eredet (Das Kind als schöpferischer Ursprung)* c. mű szerzője René Wellek megfogalmazására hivatkozva a „romantikus” fogalmat a „misztikus-spirituális őstapasztalat” keresésével azonosította. A gyermek idealizálásának és istenítésének is ez a kulcsa a romantikában (Ullrich, 1999). Az eredetre és az eredetire irányuló romantikus lélek számára a gyermek természetessége, élettelisége, sejtéseinek ereje, a létalappal való kozmikus összeköttetése, egyszóval a gyermek az „archaizáló metafizika” példaképe (Ewers, 1989).

A romantika pedagógiai vonatkozásait kutató 20. századi szerzők fentebb idézett megnyilatkozásai is jól mutatják, milyen jelentős különbségek fedezhetők fel a romantikaértelmezés terén. Szemmel látható, hogy az utolsó kétszáz év egyik legnagyobb hatású tudattörténeti és művelődéstörténeti váltásával állunk szemben. Németh G. Béla (1978) kifejti, hogy a német romantika az evilági ember lelki ellentmondásainak s dialektikus egyensúlytörekvéseinek művészete. A romantika az európai tudattörténet egyik nagy válságos korszaka volt, melyben a két nagy, újkori gondolkodó, Kant és Hegel végezte el a szembesítést. Kant kritikizmusa minden addigi gondolkodás létjogosultságát kétségbe vonta. A romantika a társadalom tudatfejlődésének e „kétségállapotában” született, s minden erőfeszítése arra irányult, hogy úrrá legyen ezen az állapoton. Szinte minden törekvésében jelen volt az a mozzanat, amely Hegel dialektikus gondolkodásában jutott kifejezésre a legeredményesebben. *A romantikus művészet az ellentétek egyensúlyos egységének tekintette a világot.* Olyan ellentétes vonásait hozta felszínre az egyensúlyteremtés törekvése a léleknek, amelyről addig tudomást sem mert venni az értelem. Az ellentéteket nem kiiktatni, hanem egymásba építve kívánta meghaladni. A tudat egyensúlyát a művészetben vélte megteremteni. A romantika is a dialektikát kereste, s számtalan válfaját ki is munkálta.

A polaritás világunkban való jelenlétének elfogadása és az elveszett egyensúly keresése hatja át *Ernst Moritz Arndt* pedagógiai témájú művét, amely *egyértelmű kötődést mutat a német romantikus kultúrához, így joggal nevezhetjük a német romantikus pedagógia egyik legfontosabb építőkövének.*

Kérdésselvetésünk szempontjából a következőkben fontos rávilágítanunk a romantika eszmerendszerének leglényegesebb összefüggésére, amely a romantikusok, többek között a pedagógiai szerzők, vagy a pedagógiai intenciókat is tartalmazó művek szerzőinek tevékenységét is meghatározta. Paul Kluckhohn megállapítja, hogy *a romantikus gondolkodás középpontjában az élet eszméje, mint folyamatos mozgás áll, amely a poláris ellentétek ritmusában valósul meg és az egyes megvalósulási alakzatokat az egység egyre átfogóbb formai szintjére emeli.* A természet egy olyan organikus egység, amelyből az ember származik, és amelybe újra visszatér. A természet idegenségének és lekicsinylésének, valamint az önmagát istenítő ember számára való hasznossá tételének helyébe lép az ember érzelmi

kötődése a természethez: az ember megszólítva érzi magát a természet élő erői, mozgása által, érzékeli a szerető odaadást és az eleven kölcsönhatást az emberi lélek és a természet erői között (Kluckhohn, 1953).

Az ember nemcsak a természet organikus egészének a része, hanem egy mikrokozmosz is, a világ (tükör)képe; a vegetatív, animális és spirituális folyamatok egységeként az alkotó (szellem-)természet minden szintjét, lehetőségét magában foglalja. Bollnow (1977) az Arndt-kutatás szempontjából alapvetőnek számító hermeneutikai irányultságú művében az 1904-es, rövidített Langensalza kiadás alapján értelmezi a *Töredékek az emberek képzéséről* c. alkotást. Bollnow gondolatmenetét követve megállapíthatjuk, Arndt nevelési gondolkodásmódjának kiindulópontja – mint Rousseau-nál és Herdernél is – a radikális kultúrakritika, a felvilágosodás „korszelleme”, az „elgépiesedett élet”, az „elgépiesedett hit” elleni lázadás. A felvilágosodás intellektuális kultúrája „mítosztalanította” a világot, valamint elidegenítette az embereket eredeti, közvetlen létüktől, és metafizikailag is gyökértelenné tette őket. A gondolat élet felett aratott győzelme a bibliai bűnbeeséssel való összehasonlítás által plusz vallásos-metafizikai dimenziót nyer Arndtnál. A gondolat győzelmének bővületében szándékkal és bűnnel teli világban él az ember. „A bűnt a gondolat teremti”. (Ford. N.G.) – írja Arndt (1904:50). („Die Sünde wird gezeugt durch den Gedanken”) A gondolat és a szó tehát a teremtés ördögi műve; elidegeníti az embert eredeti életfolyamatától, és elkülöníti az embereket egymástól. A reflektáló gondolkodás önnön eredete fölé emelkedett és elfordult attól. Bollnow (1977) kiemeli, hogy folyamatosan visszatér Arndtnál a gondolkodás és az élet közötti különbségtétel. Arndt abból a tapasztalatból indul ki, hogy a közvetlen létben sokkal több élet van, mint a gondolatban. Korának romlottságát abban látja, hogy a külsőséges konvenció és az üres szó által elvész az élet közvetlen valóságára: „A kor jellemzője, hogy világít, és nem melegít, hogy úgy tűnik, mintha lenne, pedig nincs, hogy beszél, és nem cselekszik”. (Ford. N.G.) („Es ist das Zeichen der Zeit, zu leuchten und nicht zu wärmen, zu scheinen und nicht zu sein, zu schwätzen und nicht zu tun”) (Arndt, 1904:74)

Amennyiben összevetjük a Langensalza kiadást az eredeti, 1805-ben megjelent, altonai verzióval, friss és izgalmas felismeréseket tehetünk. Az eredeti verzió bevezető gondolatainak és a Friedrich Muhrbeck-hez írt episztolájának bevonásával a mű elemzése során még árnyaltabb képet kaphatunk Arndt neveléssel kapcsolatos gondolkodási stílusáról, amely az 'amint fent úgy lent' gondolatkörből bontakozik ki. A bevezető részben így ír Arndt: „A szép világ marad, az egyes emberek jönnek és mennek, a nemek örökké valók. Így mozognak fent a csillagok, lent a földek. Így repülnek és járnak körbe-körbe a madarak és az emberek. Így élünk és halunk a dolgok nagy mindenségében.” (Ford. N.G.) („Es bleibt die schöne Welt, die Einzelnen gehen und kommen, die Geschlechter sind ewig. So laufen droben die Sterne, unten die Erden. So fliegen und gehen Vögel und Menschen um. Wir leben und sterben im großen All der Dinge,”) (Arndt 1805: 3) A Friedrich Muhrbeck-hez írt *Azt mondá Isten egykoron: Alkossunk embert (Gott sprach einst: laßt uns Menschen machen)* c. verses levélben Arndt igen érzékenyen fogalmazza meg az emberi lét teremtettségének a belátását:

„A világ szelleme jámbor és csendes,
Ki ököllet akarná megragadni,
Szent titkát érzékelní sosem képes,
Csak önmagát szemlélve néz és néz, míg látja szeme világa kihunyni.” (Ford. N.G.)
(„Der Geist der Welt ist fromm und still,
Wer ihn mit Fäusten greifen will,
Sein heiliges Geheimniß nie empfindet,
Beschaut sich selbst, schauet, schauet und – erblindet”) (Arndt, 1805:18)

Ebben a látásmódban egyértelműen felfedezhető a Sturm und Drang, az ifjú Herder, Jacobi, Goethe hatása, az élet irracionális mélyének a felszínre törése a pusztán értelmi létezés külsőségeivel szemben. Ezzel a gondolattal is kapcsolódik Arndt a romantikához: visszautasít mindent, amit az ember magától tud „csinálni”. Visszautasít minden művészetet, ami beavatkozik a természetbe és aminek „gépies élet” és „gépies hit” az eredménye. Minden „művi módon csinált” dolog visszautasításából születik célkitűzése, a természet eredeti létéhez való visszatérés. (Bollnow, 1977)

Az *eredethez való visszatérés*, azaz az egyensúly megcselekedésének és megélésének egyik lehetséges formája a *szeretet* és a *szerelem*. A vonatkozó szakirodalomban viszonylag kevés utalást találhatunk Arndt szeretet-értelmezésére, jóllehet az 1805-ös, eredeti kiadás bevezető fejezetében Arndt egyértelműen kifejti, hogy a nevelésről alkotott nézeteinek fontos alappillére a szeretet. *Arndt szeretet-hitvallása* nem egyfajta szentimentális érzésáradat kommunikációja, hanem sokkal inkább *annak az erőnek a kifejeződése, amely a világot egyensúlyban tudja tartani, és amely az erény éltetője is az emberben.*

„Minden a szeretet által (fejlődik, N.G.) és minden a szeretet körül (forog, N.G.). Így áll és így mozog, Kedvesem, a világom, nem találtam másikat, és nem is szeretnék másikat találni. Szeretemben láttam a világot keletkezni, bensőséges szeretetben látom változni, forró szívet, mindent szétárasztót és mindent összegyűjtőt érzek bensőjében dobogni, és érzem vonzását. Ahogyan az én képzésem is történt, az emberiség képzését is a szeretet által szeretném elképzelni, azáltal a szükségszerűség által, amely ezt a szeretetet érthetővé teszi, amely a tévedések és a torzulások miatt csak később vált számomra világossá. Csak a szeretet által látom az emberek képzését könnyűnek és csodálatosnak.” (Ford. N.G.) („Alles also durch Liebe und alles um Liebe. So, Lieber, steht und geht meine Welt, keine andre hab’ ich gefunden und keine andere mögt’ ich finden. In Liebe sah ich die Welt entstehen, in inbrünstiger Liebe seh ich sie wandeln, ein heißes Herz, alles ausströbend und alles versammelnd, fühle ich in ihrem Innersten schlagen und mich zu sich ziehen. Durch Liebe, wie ich gebildet bin, durch die Nothwendigkeit, welche durch diese Liebe nur verständlich wird, mir durch die Irrthümer und Verzerrungen der Zeit, worin ich lebte und lebe, nur spät verständlich geworden ist, mögte ich die Menschheit bilden sehen, da ich sie dadurch so leicht und so herrlich bildbar sehe.” (Arndt, 1805:4)

Arndt szeretet eszméjét a rendkívüli komplexitást mutató romantikus szeretet eszme szemszögéből vizsgálhatjuk. A romantikusok számára a szeretet és a szerelem nemcsak valami közvetlenül adott dolog, hanem olyasvalami, amit közös tett által kell bensővé és igazzá tenni. A romantikusok többnyire azt a nézetet vallják, hogy az igaz szeretet és a szerelem a hűséget, a tartós összetartozást jelenti. Ebből következik, hogy a szerelem és a házasság egy és ugyanaz, amennyiben a házasság az emberiség szent köteléke és nem érdekből kötöttet (Kluckhohn. 1941). Az Arndt-féle emberkép meghatározza a férfi-nő viszony minőségét, amely egyértelműen a romantikus polaritás fogalomhoz köthető. A férfi és a női princípium ellentétében az emberben rejlő két lehetőség szembekerül egymással, hogy megvalósítsa a lehető legnagyobb tisztaságot, hogy egymást kiegészítve, egymásra hagyatkozva, egy magasabb egységben egyesüljön. A szülők polaritásának a gyermek világában betöltött szerepéről így vélekedik Arndt: „Az anya (a gyermek, N.G.) számára a végtelen lét képét, az apa pedig a végtelen hatás képét jelenti.” Die Mutter ist ihm das Bild des unendlichen Seins, der Vater des unendlichen Wirkens“

(Arndt, 1904:27) „Az apa a teremtés és a romboló szimbóluma, míg a nő a világra segítség és a megtartás szimbóluma. A régi gondolkodók felfogásában azt is lehetne mondani: a férfi az Isten, a nő az anyag.” „Der Mann ist das Symbol des Schaffenden und Zerstörenden, das Weib das Symbol des Gebärenden und Erhaltenden. Man könnte im Sinne der Alten auch sagen: der Mann ist der Gott, das Weib die Materie“ (Arndt, 1904:191)

Két ember szeretetkapcsolata tehát transzcendens összefüggésben is értelmezhető. Kluckhohn a romantika eszmevilágát feltáró művében hasonló következtetésekre jut a szeretet/szerelem eszméjének Novalis, Hoffmann, Schubert, Carus műveiben történő vizsgálata során. A szerelem az eggyé válás révén az isteni megértésének lehetőségét is magában hordozza. A romantikusok természethez fűződő viszonyát, emberfelfogását – aminek alapján az ember egy mikrokozmosz -, szerelem-megélését, mítosz utáni vágyát egyfajta vallásos érzület határozza meg, egyfajta misztikus vágyakozás az univerzummal való egység megteremtésére, a természet és az emberiség újra szellemmé válására (Kluckhohn, 1941).

A romantikusok a szeretetet és a szerelmet közösségalkotó élményként is megélik. Erről tanúskodik Brentano *Öleld melegen, ó, Anya, gyermeked* (Ford. N.G.) (*O Mutter, halte dein Kindlein warm*) c. verse. Arndt szintén nagyra értékeli az anyai szeretetet, amely minden fajnál megmutatkozik az önfeláldozás és a nélkülözés végtelenségében. Rámutat arra: „Ha szétnéz az ember, az egész állatvilágban legalább olyan rendkívüli bizonyítékai vannak a szeretetösztönnek, mint amilyenek csak a legnemesebb embernél fedezhetők fel.” (Ford. N.G.) („Aber man hat, wenn man sich umsieht, in der ganzen Tierwelt eben so außerordentliche Beweise der Liebestriebe, als nur bei dem edelsten Menschen.”) (Arndt 1805: 74) Kritikával illeti korát, amely több esetben kivételt tesz e törvény alól. Emberfeletti teljesítménynek tartja a „szerelem csodáját” megélni tudó anya erejét, amely minden földi, emberi és isteni dologhoz képes kapcsolódni. „Így a szeretet mindennek a hordozója és a kiegészítője, a levegő levegővé és az élet új létté erősödik általa.” (Ford. N.G.) („So trägt die Liebe alles und ergänzt alles, die Luft stärkt sich zur Luft und das Leben zu neuem Leben.”) (Arndt, 1805:91)

Bollnow szerint *Arndt* abban különbözik a Sturm und Drang-tól és a romantika egyes képviselőitől, hogy *érzékenysége nem túlfokozott, hanem sokkal inkább tett-központú*. A romantikusokhoz hasonlóan Arndt sem hisz a nevelés mindenhatóságában. Felfogása szerint erényre csak barátság és szeretet által, a jó és az igaz emberek közvetítésével, azok tettei révén lehet nevelni.

Nacionalista vonásokat mutató művei miatt Ernst Moritz Arndt manapság különösen vitatott alakja a német kultúrának. *Töredékek az emberek képzéséről* című műve azonban különös és egyben figyelemre méltó módon inkább egy világpolgár pedagógiai nézeteit foglalja össze (Kölle, 1916). Arndt a világban érzékelhető polarítások bemutatásával és a tett-központú szeretet megélésével voltaképpen a világ egyensúlyának a feltételrendszerét írja le. Az élet, a szeretet és az egyensúly eszméjére vonatkozó kérdés mindig olyan időkben kerül előtérbe, amikor az ember érzékeli a környezete által produkált lételem kétségessé válását. A romantika pedagógiájának aktualitása a reformpedagógia számára tény, eszméinek alakváltó továbbélése napjainkban is jól érzékelhető. Hiszen – Arndt szavaival élve – „az ember olyan, mint a körülötte lévő világ, és a világ olyan lesz, amilyen benne az ember. De itt egy körforgásról van szó.” (Ford. N.G.) („Der Mensch ist wie die Welt um ihn, und die Welt wird, wie der Mensch auf ihr. Aber da ist ein Zirkel.”) (Arndt, 1805:24)

Irodalomjegyzék

- Arndt, Ernst Moritz (1904). *Fragmente über Menschenbildung*. Langensalza.
- Arndt, Ernst Moritz (1805). *Fragmente über Menschenbildung*. Altona.
- Blankertz, Herwig (1982). *Geschichte der Pädagogik. Von der Aufklärung bis zur Gegenwart*. Wetzlar.
- Bollnow, O. F. (1977). *Die Pädagogik der deutschen Romantik von Arndt bis Fröbel*. Stuttgart.
- Ewers, H. H. (1989). *Kindheit als poetische Daseinsform. Studien zur Entstehung der romantischen Kindheitsutopie im 18. Jahrhundert. Herder, Jean Paul, Novalis und Tieck*. München.
- Franz, A. (1937). *Der pädagogische Gehalt der deutschen Romantik*. Leipzig: Felix Meiner Verlag.
- Kluckhohn, P. (1941). *Das Ideengut der deutschen Romantik*. Halle/Saale: M. Niemeyer Verlag.
- Kölle, C. (1916). Ernst Moritz Arndts Fragmente über Menschenbildung in ihrer pädagogischen Bedeutung. In W. Rein (Hrsg.), *Sammlung pädagogischer Studien*. Heft 15. Langensalza: Hermann Beyer & Söhne.
- Németh G. Béla (1978). *Az egyensúly elvesztése*. Budapest: Magvető.
- Tenorth, H.-E. (1988). *Geschichte der Erziehung. Einführung in die Grundzüge ihrer neuzeitlichen Entwicklung*. Weinheim/München.
- Ullrich, H. (1999). *Das Kind als schöpferischer Ursprung. Studien zur Genese des romantischen Kindbildes und zu seiner Wirkung auf das pädagogische Denken*. Bad Heilbrunn: Verlag Julius Klinkhardt.